

MŰEM

MŰEMLÉKVÉDEL

X. évf.

Szerkeszti: a Magyar Építőmű-
Társulat Művészeti

Héjj Miklós: A
története .

Huszár Lajos: V
tükrében .

Sedlmayr János:

Szakál Ernő: D

Csorna Antal: A

Barokk kastély

T

A kék turista ú

Rövid hírek, kö

(Helyreáll.

monument historique que l'on n'utilise pas convenablement eût une destination plus digne de lui, qu'on y établit une institution culturelle, par exemple, ce qui permettrait de faire revivre aussi l'ancien jardin.

37

1. Façade ouest de l'ancien château Zichy 2. Projet de Jäger, datant de 1746 3. Dessin de Göltner de 1774 4. Clôture et jatrás devant la façade est 5. Plan du rez-de-chaussée actuel (sans les baraquements et les clôtures 6. Dépendances de l'ouest 7. Dépendances de l'est

La rubrique INFORMATIONS communique des nouvelles brèves sur les travaux en cours. La rubrique d'informations nous fait connaître la consultation du Conseil Scientifique de l'Institut International des Châteaux Historiques (IBI), en octobre 1965 à Vienne, dont le sujet était la « Révitalisation des Châteaux-Forts isolés », avec la participation de l'Österreichisches Bundesdenkmalamt et de l'Österreichischer Burgenverein. Elle résume la conférence à deux jours de l'Académie des Sciences de la Hongrie, dont le sujet était la Charte de Venise et la Hongrie. Et, enfin, elle nous fait connaître la naissance du Comité National Hongrois de l'ICOMOS. Nous y trouvons une revue de livres et de périodiques, celles du livre de Ferenc Merényi, „1867—1965, Cento anni architettura ungherese” (Rome, 1965), de l'article d'Antony Dale: „Listing and preserving historic buildings — The european picture” contenant de nombreuses données sur les monuments historiques (THE ARCHITECTURAL REVIEW, London, août 1965) ainsi que des livres de Leonardo Benevolo: „Un'introduzione all'architettura” (La terza-Bari, 1962), de G. Collabich — A. Prosdomici — G. accomani: „I recenti lavori di restauro alla Ca pelladegli Scrovegni e le indagini esperito per la sua conservazione”.

49

1. Visegrád látképe (Houfnaglius metszete 1595)

A VISEGRÁDI ALSÓVÁR LAKÓTORNYÁNAK ÉPÍTÉSTÖRTÉNETE

A magyar királyi várbirtokok közül talán az egyik legkorábbi keletkezésű Visegrád. Az első ismert adat szerint Szt. István király 1002-ben „civitas Wsagrad” néven említi és egyházi vonatkozásban a veszprémi püspök joghatósága alá rendeli.¹ Ez időtől kezdve számos krónikás adat, oklevél tudósít a vár, és a várbirtok fejlődéséről; a vár falai között lefolyt sokszor országos jelentőségű eseményekről.

A visegrádi vár története a fentiekből következően nehezen tagolható szét az egyes még ma is meglévő védelmi rendszerek és épületek pontos keletkezését feltűntető történeti adatokra. Az írott források egészen a XV. század végéig általában a várrendszer egészéről emlékeznek meg, s nem tesznek különbséget az Alsóvár és ennek magját képező Lakótorony, illetve a Felsővár területén lefolyó események története tekintetében.

A várrendszer királyi alapítású és kisebb időszakoktól eltekintve teljes fennállása alatt a királyi birtok szerves része.

Az Alsóvár keletkezésének időpontját az okleveles adatok mellett a Lakótorony és az ezt védő erődítményrendszer építéstörténeti, stíluskritikai vizsgálatai alapján határozhatjuk meg.

Az építés megkezdésének pontos időpontját nem ismerjük, de 1251-ben már Visegrádról keltezi egyik oklevelét a vár építtetője és tulajdonosa IV. Béla felesége Mária királyné.²

1255-ben már nagyobb részben készen állhat, mivel a király ekkor rendezi a várbirtok határát.³ IV. Béla király 1259-ben kelt oklevelében már az építés körülményeiről is tudósít. Hozzájárul, hogy felesége Mária királyné a pilisi erdőben egy erődítésre alkalmas helyet kapjon és ott saját költségén ékszereinek és ingóságainak árából várat építsen. A vár építésének indoka, hogy ellenséges támadás esetén az özvegyek és árvák, főleg a Duna-szigeti⁴ kolostor apácái itt menedéket leljenek. A vár nevét és az építés idejét a király nem mondja ki, de az adományozáskor megengedi, hogy a királyné életében vagy halálakor ezt egyik fiának adhassa.⁵ A pápa azonban — aki 1263 és 1264-ben átirja és megerősíti a király fent idézett oklevelét — a vár nevét is megemlíti: „castrum quod Wysegrad dicitur”.⁶ A vár uradalma ekkor a kis Pilisi megye, melynek jövedelme 50 marka. A vár castellánusai rendszerint egyben pilisi főispánok is. Mivel a királyné nem él a neki biztosított átruházás jogával, a vár az Árpádok uralkodása alatt végig királyi birtok marad, általában a királynék kezén.

A fentiekben ismertetett kevés, de jelentős okleveles adat a lakótorony átmeneti stílusú építkezési maradványaival összeegyeztethető. Az építéstörténeti vizsgálat eredményei alapján megállapíthatjuk, hogy a Lakótorony a vár alapításáról szóló oklevelekkel megegyező időben a XIII. század közepén épült. A déli oldal 1540 körül bekövetkezett kirobbantásáig eltelt mintegy 300 év alatt 1316 körül egy nagyobb átépítése — főleg a belső korszerűsítése — következett be. A vizsgálat alkalmával a XIII. századi építést az I., és az 1316 körüli átalakítást, korszerűsítést II. építési periódussal jelöljük.

Az I. építési periódusban a Lakótorony teljes egésze elkészült, az építkezés vége felé azonban kisebb tervmódosulások következtek be, amit a IV. emelet ablakainak a többitől kissé eltérő formai alakítása és a nyugati oldalon megépült árnyékszék torony bizonyít. Ez időszakban a torony belső osztásai, a földemek fából készültek.

2. A lakótorony 1869-ben (Beszédes Sándor felv.)

A II. építési periódusban a fafödémeket kőboltozatokkal cserélik ki és az egyes emeleteken keresztfalakkal négy lakóteret alakítanak ki. Ekkor készül a II. emeleten a keleti oldalon egy ablak átalakításával az új felvonóhidás bejárat, és a torony pártázatos lezárása is ez időszakra tehető.

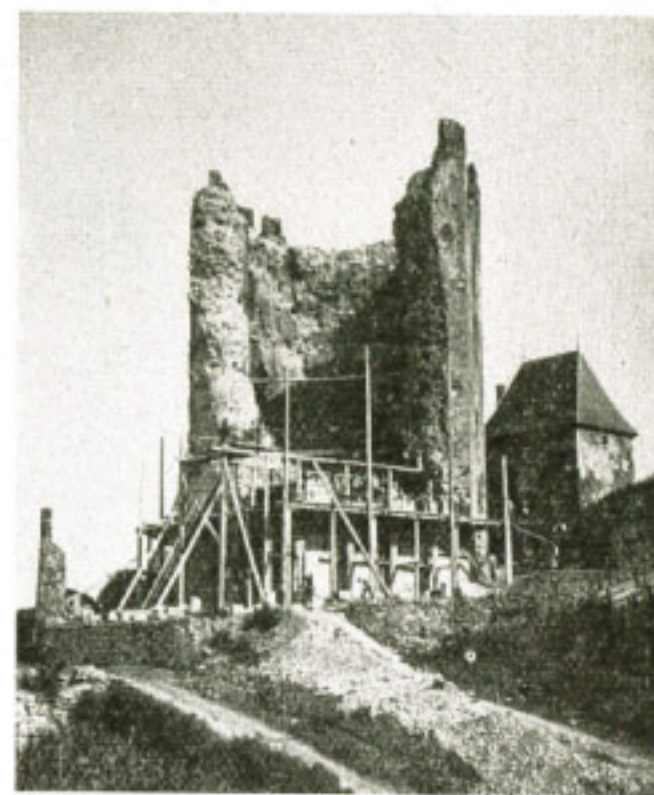
Foglaljuk össze röviden a Lakótorony I. építési periódusára utaló maradványait. A torony alaprajzi formája kissé nyújtott hatszög, mely az alapozási munkák végzése közben kisebb mértékben módosulásokat nyert. Az építkezés kezdetén az Alsóvár területén a Lakótorony körüli hely kissé kiemelkedett a környezetéből. A tornyot övező vár védőfalait általában 20–40 méterre a domb lejtőjén emelték. Ezért a toronyudvar kezdetben lejtős, a régészeti feltárások tanúsága szerint a várfalak melletti mélyebb pontok betöltése hosszabb időn át tartott.

A Lakótorony már az I. építési periódusban is négyemeletes volt. Az emeleteket elválasztó födémek sűrűn egymás mellé helyezett ún. csapos gerendásorból készültek. A nagyobb fesztávú gerendázat alátámasztására a torony közepén az észak-déli tengelyvonalban három pillért építettek, ezek alapozásának maradványait a régészeti kutatások feltárták, ugyanakkor igazolódott, hogy a torony nem volt alapincézve. 1872–73-ban a toronyban végzett első kutatáskor kettő, 1961 őszén egy db nagyméretű átmeneti stílusú későromán oszloplábazat került elő. Feltételezhető, hogy ezek az egykori földszint tartószerkezeti oszlopainak maradványai. Az emeleteken valószínűleg már karcsúbb oszlopok hordták a terhet, ezek egyikének lábazata lehet az a kőfaragvány, mely a torony alatti déli kutatás feltöltési rétegéből került elő.

Az I. építési periódusban a Lakótorony lezárása még pártázat nélkül, mellvédszerűen volt kialakítva. Ugyanakkor keletkeztek a torony keleti és nyugati oldalán a belső termek megvilágítását szolgáló ablakok is. Ezek formai alakítása azonban nem azonos. Míg az alsó három emelet ablaknyílásai félkörös kialakításúak, addig a negyedik szint nyílásai már csúcsívesek. A részformák, az ikerablakok középosztói azonban nagyjából azonosak. A Lakótorony belső tereinek megvilágítására épített ablakok a keleti oldalon a középvonalban, a nyugati oldalon a harmadvonalban készültek, mert itt egy háromemeletes, a Duna felé kiugró, emeletenként lépcsőzetesen kiképzett toldalék torony állott. Ez az 1870-es évekből feltalálható rajz és fényképdokumentációk tanúsága szerint a tetőzet magasságáig megvolt. A Lakótoronyot Schulek Frigyes-féle restaurálásakor lebontták, mert a falazatok igen rozszant állapotúak, ugyanakkor a torony faltestébe nincsenek bekötve. Schulek az 1873. évi működési jelentésben e munkákkal kapcsolatban a következőket mondja: „Ezen épület, mely a toronnyal műszerves összeköttetéssel nem bírt — lépcsőháznak is tartatott, de kétségtelenül árnyékszékeket tartalmazott — felső részeiben kevés fadaradsággal bontatott, amennyiben csak le kellett dobálni a laza kőveket, alsó részében azonban igen vastag tömör falból állván löpor segítségével távolított el. A bontás alkalmával több kőlemez darabok találtak római felírás nyomaival. Úgyisint találtak faragott kőveket, melyek egy régi épületnek voltak részei, így pld. néhány oszlopdob fehér márványból, néhány párkánydarab.”⁸

A fenti állítással, hogy e külső oldal-torony nem a Lakótoronnyal egy építési periódusú, a helyszínen található adatok ellentmondanak. Való igaz, hogy a toldalék alapozása a Lakótorony alapozásától elválik, sőt a felmenő falak egész a III. emelet falmagasságának közepéig nem voltak a Lakótorony faltestével összekötve. E fölött azonban már a falazat egész az épület tetejéig be volt kötve, amit az ablak melletti falszakasz csorbázata az északnyugati sarokél kváderes kiképzésének megszakadása, a toldaléktorony fedélszékeinek egykori kőlemez borítása ma is bizonyít. Fentiek alapján bizonyosnak tartjuk, hogy ezen épületesoport a Lakótoronnyal együtt az I. építési periódusban keletkezett. Az alapozás és a III. emeletig tartó falszakaszok falvarratainak szétválása véleményünk szerint egy az építés közben bekövetkezett tervmódosításról tanúskodik. A toldaléktoronyból a Lakótoronyba emeletenként egy-egy keskeny-félkörös záródású kökeretű ajtó nyílt. Az ajtók közül teljesen ép a III. emeleti, a II. emeleti nyílásnak csak az északi oldalfala maradt meg, az I. emeleti nyílás pedig szintén megvolt — az egykori felmérések tanúsága szerint — de a Schulek Frigyes-féle helyreállítás alkalmával az általa idetervezett ikerablakok építésének áldozatul esett. Ezek a bejárat nyílások egymás alatt nincsenek tengelyben — felülről lefelé kissé délfelé eltolódnak. A II. és III. emeleti nyílás között a falban egy kettős aknát találunk. Az aknában a III. emeleten vastag faülke van befalazva kisebb kerek lyukkal, egykori árnyékszék maradvány lehet. Véleményünk szerint ez az 1878-as helyreállítási munkák alkalmával keletkezett, mivel a faszervezeteken kopás alig észlelünk, s Schulek Frigyes 1878. évi jelentésében sem említi pedig az aknáról ezeket mondja: „A nyugati oldal északi ablakfülkéje részben megújítandó lévén, boltíve leszedetett, s ezen alkalommal kiderült, hogy a harmadik emelet megfelelő ablakfülkéje, mely részben befalazva találtatott, egy kisebb rejtett helyiséget tartalmaz, mely összeköttetésben állott a második emelet ablakfülkéjével is. — E felfedezés következtében az itt talált üreg felhasználásával rejtett lépcsőösszeköttetést terveztem, a két emelet ablakfülkéje között.”

A toldaléktorony megmaradt alapozásainak régészeti feltárásakor az épületből kivezető boltozott csatornát találtunk. Ez is alátámasztani látszik Schulek Frigyes állítását, miszerint a toldaléktorony árnyékszékek elhelyezésére épült. Sajnálatos, hogy e ritka és a torony formáját jelentékeny mértékben tagoló — az egykori felmérési rajzok, feljegyzések tanúságtétele szerint — a többi épületrészhez képest nem rosszabb állapotú, román kori toldalék az 1873-as évek purista helyreállítási törekvéseinek áldozatul esett. A torony déli oldalának vizsgálata az I. építési periódus szempontjából nehéz, mivel ez a szakasz sérült meg a legjobban, illetve a megmaradt eredeti részleteket is itt pusztította el leginkább az 1874–84 évi rekonstrukciós munka. Mindezek ellenére vizsgálatainkat a helyreállítás megkezdése előtt készült ún. Beszédes-féle fényképsorozat megkönnyíti. A torony déli felén a II. emelet magasságáig egészen biztos, hogy az oldalsíkokat kettős ikerablakok nem tagolták. A délnyugati oldalsíkon a földszinten és az I. emeleten egy-egy lőrés maradványait figyelhetjük meg, a délkeleti oldalsíkon is valószínűleg hasonlóak lehettek, ezeket azonban már tátongó résekké szélesítették a toronyban megfor-

3. A helyreállítási munkák megkezdése (Beszédes S. felv.)

4. A torony égése (1950)

gyengébb, s így könnyebben eshetett egy robbanás áldozatául, elég legyen itt arra a körülményre utalni, hogy az északi falsarok 8,5 m-es vastagságával 700 év viharainak is ellen tudott állni. A lépcsőrendszer idehelyezését valószínűsíteni engedik a déli falsarok falcsonkjain — előbbiekben már megemlített — fülke és ajtókeretnyílás maradványok. A Lakótorony bejáratai a keleti oldalon voltak. Itt a földszinten — ma is meglévő — ajtónyílás szerkezeti és formai bizonyítékok alapján, már az I. építési periódusban kialakult. Az emeleti részek megközelítése szintén a keleti oldalon az I. emelet magasságában volt kiképezve, s a keleti kaputorony felől faszerkezetű híd segítségével lehetett megközelíteni. Ez ajtónyílás mellett kisebb fülke az ablakfülkék kialakításával egyező technikával épült s az I. emelet jobb megvilágítását célozta.

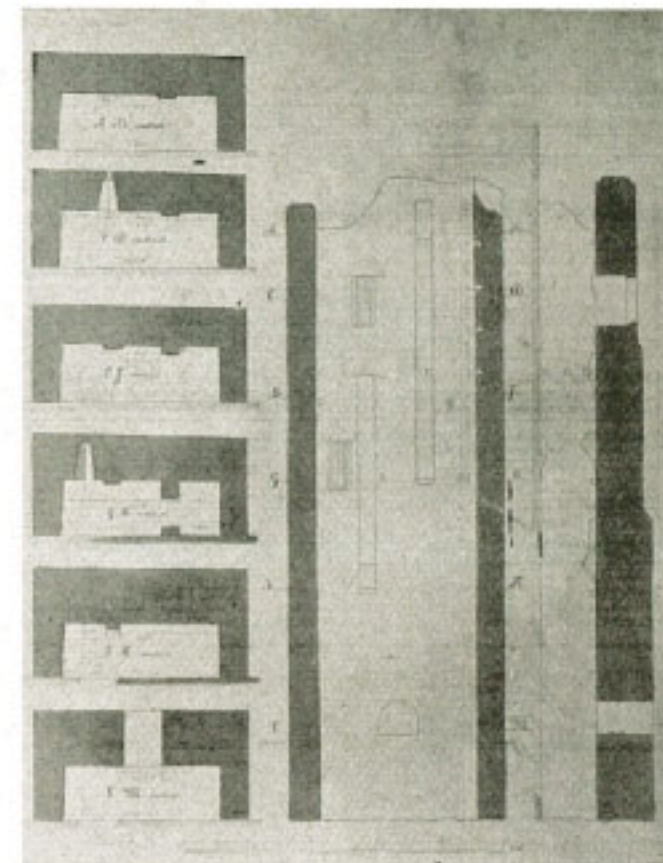
A Lakótorony belső tereinél fűtéséről az egyes emeleten található kandallókkal gondoskodtak. A kandallók téglabélésű kúrtókkal az északi falsarokban álltak. Minden emeleten találunk egy kandallót, a kúrtók vezetése miatt azonban nem egymás alatt, hanem egymás mellé helyezve. A kandallók füstfogói konzolos alátámasztásúak voltak, a III. emeleti kandalló megmaradt részletképzései alapján az ablakokhoz hasonló formaképzésűek. A konzolokat két oldalt oszlopok tartották, itt az egyik lábazat teljes épségben megmaradt. Az I. és II. emeleti kandallóknál már csak a szerkezeti részek falba beépített fehérmezskő csonkjai találhatók meg.¹¹

A Lakótorony belső emeletenkénti térbeosztására vonatkozólag az I. építési periódusban közelebbi adataink nincsenek, mivel ezeknek esetleges maradványait az 1872. évi romtalanítási munkák elpusztították. Az emeletenként meglévő egy-egy kandalló is arra enged következtetni, hogy minden emelet egy-egy lakóegységet képezett, csak az észak-déli tengelyvonalban állottak középen oszlopok, melyek a fafödémek terhet vitték. A Lakótorony védelmét legnagyobb mértékben a IV. emelet és a tetőtér között felszintben kiképezett külső fakonzolokra helyezett védőfolyosó szolgálta. A védőfolyosó szerkezeti kialakítása olyan, hogy keletkezését még az I. periódusra kell tennünk. 1928—30 között az északi falsarok helyreállítása alkalmával Schulek János megállapította, hogy 26 × 26 cm keresztmetszetű fakonzolok általában 2 m mélyen vannak a falba beépítve, mégpedig olyan módon, hogy az építkezéskor a védőfolyosó szintmagasságába érkezve falegyent képeztek ki és erre helyezték rá a fakonzolokat, majd a falazatot tovább építették. A védőfolyosóra a Lakótoronyból a keleti és nyugati oldalon kialakított egy-egy félkörös záradékú ajtó vezetett. A keleti oldalon a falmagba épített lépcső segítsé-

gével a tetőtérbe, illetve a mellvédre lehetett jutni. A nyugati oldalon ez ma már nem igazolható, mivel itt a falszakasz erőteljesen sérült és nagyobb mértékben kiegészítették. Az előbbiekben leírt két nyílás segítségével a torony IV. emeletébe is be lehetett jutni, itt a közlekedést falépcsők szolgáltatták. Az 1928—30 közötti helyreállítás alkalmával egyik gerendalyukban sem találtak korhadtt, vagy égett famaradványt, így feltételezhető, hogy a védőfolyosó a Lakótorony II. építési periódusában már nem működött, mivel tűzvész alkalmával elpusztult és a tetőtérben az egykori mellvédfal megmagasításával kialakított pártázatos lőrészor építésekor már nem építik újjá. A pártázatok lőrésesei, kisméretű téglákból kúpos fedéssel vannak kialakítva. Hasonló formaképzésűek, mint a várrendszer védőfalainak pártázatai. Ebben az időben a Lakótorony belső nyolcszögű terét külön tetőszékekkel fedhették be. A II. építési periódusban a Lakótorony belső tereit elválasztó fafödémek egy részét boltozatokra cserélik ki. Ekkor a torony belső terét keresztirányú osztófallyal négy helyiségre bontják emeletenként. A földszint és az I., II. emelet dongaboltozást nyer. A IV. emelet és a tetőtér között kőbordás boltozatot építenek. Az alsó emeletek dongaboltozatai az 1870—72. évi romtalanítási munkáknak estek áldozatul. Az egykorú jegyzőkönyvek és jelentések tanúsága szerint a keresztfal és a hozzátartozó boltozatok későbbi beépítések s mivel sérült, rossz az állapotuk, lebontásukat javasolták. Ugyanakkor Henszlmann Imre munkanaplójában található adatok fentieknek ellentmondani látszanak: „A keresztfal lebontásán négy kőműves dolgozott igen lassú haladással, mert a kőragacs roppant erős, igen nehezen enged a csákánynak és vasemelőtűnek... Bensejében tegnap öt kőműves dolgozott, a keresztfalnak és a több mint háromlábnyi vastag boltnak lebontásán...¹² A Lakótorony III. és IV. emelete azonban már egy tér volt és az emeletek között a szintválasztást továbbra is faszerkezet szolgálta. A IV. emelet bordás boltozata négyemezejű és az ablakok által meghatározott tengelyvonalban osztófallyal maradványa figyelhető meg. A két északi tér boltozata a korábbi típusú, azaz élszedettek, a déli boltozati bordák körtetagozatot mutatnak. 1872-ben a romtalanításnál 2 db nagyméretű boltozati záradékot találtak, 25—30 fm bordatöredékkel együtt, ezek a Lakótoronyot 1950-ben elpusztító tűz alkalmával megsemmisültek. 1959—61. évi régészeti kutatások két újabb boltozati záradék előkerülését eredményezték.

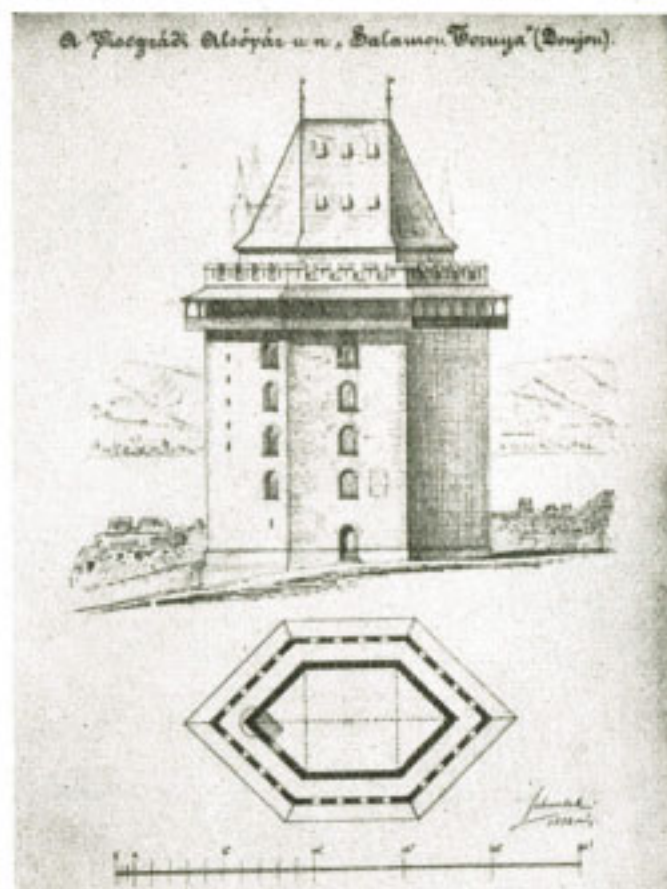
A II. építési periódusban alakították át a Lakótorony II. emeletének keleti ablaknyílását bejárattá. Itt a függőhíd csapóhornyai, a felfekvés illesztési helyei is megtalálhatók. Az ajtó kökerete felett kis világító ablakocskát nyert kiképzést. A II. építési periódus egyéb bővítési munkái ma már nem olvashatók le a Lakótoronyról. Ezek valószínűleg toldalékok formájában, inkább a torony közvetlen közelében kerültek kivitelre, s nyomaik ma már alig fellelhetők. A Lakótorony II. építési periódusa feltehetően I. Károly király visegrádi letelepülésével függ össze. 1316-ban hosszú ostrom után szerzi vissza a várat Csák Mátétól s pár hónappal később már az udvar is állandóan Visegrádon tartózkodik. A visszafoglalással kapcsolatos hadiesemények a torony esetleges pusztulását eredményezték, de a korszerűsítést, újjáépítést az udvar visegrádi tartózkodása is kellő mértékben bizonyítani látszik.

A XVI. század közepétől a török háborúk kezdetétől megsokasodnak az írott beszámolók a várrendszerre vonatkozóan. Ezek bősége a mohácsi csata után már lehetővé teszi az események egy részének szétválasztását az Alsó- illetve Fellegrvár között. 1527-től 1544-ig az Alsóvár különleges hadászati szerephez jut — a Dunához lenyúló bástyarendszer révén — a folyami útvonal katonai ellenőrzése miatt.¹³ A Lakótorony pusztulását az 1543. július 27-i török ostrommal kapcsolhatjuk össze. Színán császár írásából ismerjük az események lefolyását. Az ostromot Ruszten pasa vezette. Csak az Alsóvárban folyik harc

5. Lakótorony Ny. toldalékának felmérése (Schulek Frigyes, 1872)

6. A torony első helyreállítási terve (Schulek Frigyes 1872)

rábban a Visegráddal foglalkozó irodalmi feldolgozások állították.¹⁶

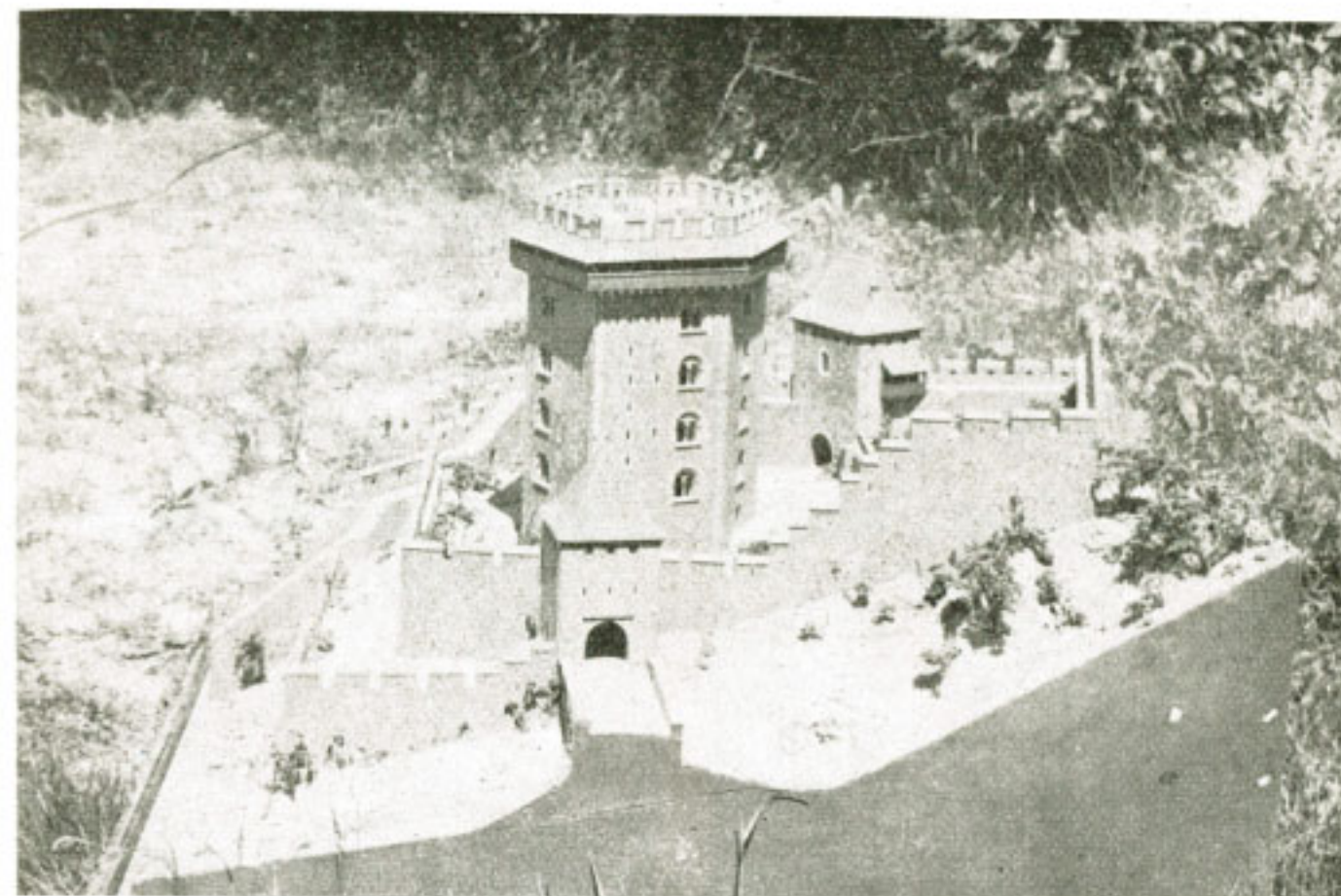
A Lakótorony pusztulásával egyidőben megszűnik az Alsóvár katonai jelentősége is. Az 1959–63. évi régészeti feltárások és Schulek János az 1930-as években az Alsóvár területén folytatott kutatásainak dokumentációi egyértelműen bizonyítják, hogy a XVI. század második felétől a XVII. század végéig az Alsóvár és egyben a Lakótorony területét nem mint erődöt, hanem mint lakótelepet használták tovább. Itt székel a török hódoltság időszaka alatt a visegrádi nahie (járási központ). Az Alsóvár területén nagyszámú előforduló egykori gabonás és szemétkeszek feltárából származó nagy mennyiségű törökkori leletanyag, az udvarokon igen sűrűn betelepített egészen egyszerű lakóházak egyaránt bizonyítják, hogy a XV. századi középkori város pusztulása után az itt élők a XVI. század közepétől az Alsóvár katonailag jelentéktelenné vált falait használják fel lakótelepük védelméül.

A visegrádi Alsóvár és a Lakótorony történetileg jelentős és monumentális falmaradványainak az utókor számára történő megőrzése érdekében az első lépéseket lassan 100 éve kezdeményezték. Viktorin József helybeli plébános felhívására 1872-ben a Magyarországi Műemlékek Ideiglenes Bizottsága itt kezdi meg első nagyobb szabású műemlékvédelmi helyreállítását, melyet saját korában igen korszerű kutatások előztek meg. A régészeti munkát 1871–72-ben Henszlmann Imre irányítja. A Lakótorony újjáépítési terveit 1873-ban pedig Schulek Frigyes készíti el. 1872–73-ban a Lakótorony első műszaki felmérése és az életveszélyes épületrészek romtalanítási munkái kerültek kivitelre. A Lakótorony építési periódusainak ismertetésénél már utaltam a lényeges műemléki részletek bontásának körülményeire. Az 1873-ban megindult helyreállítási munka célkitűzései szerint a Lakótorony királyi vadászcastély céljára épül át. Az építkezés 1882-ig tart. 1872–74 között a déli falrés kiegészítése készül el a III. emelet magasságáig, a nagy és kis lépcsőházzal és a délnyugati oldal I. emeleti tömör kettős ablakával. A nyugati oldalon a földszinti lőrészeket és az I., II. emelet ablakait helyezik el. Ekkor alakítják át a lebontott árnyékszék-torony ajtónyílásait ablakokká. Az északi oldalon 4 m magasságig végeznek falszövet pótlást. 1875–82-ig a már elkészült építkezés, védelme s a

és a védők csak heves ostrom után adták meg magukat. Az őrség leszerelésekor halomba hányt több mint ezer puska meggyulladt és felrobbant.¹⁴ Valószínű, hogy ez a robbanás gyengíti meg a déli oldalt, illetve okozza a hatalmas rést. A teljes pusztulás 1544 tavaszán következett be, mikor az ostromlókat Mehmed Jahja budai pasa vezette. A Vízi vár (Alsóvár) addig tartotta magát, amíg a déli falak le nem dőltek és a vízművek dolgoztak. Ekkor a védők szabad elvonulást kértek.¹⁵

A fenti két elbeszélő forrás eseményeivel magyarázhatjuk csak a Lakótorony déli falrészének keletkezését, már csak azért is, mert a rés meglétéről 1587-ben Visegrádon járó Reinhold von Lubenau német kereskedelmi utazó úgy nyilatkozik, hogy a torony déli oldala teljesen lyukas. „Wier gingen durch einen gefährlichen Steig den Bergk herab, kamen zu einem grossen, hohen Thurm, welcher an der Seitten halb weggeschossen wahr”. A Lakótoronyt védhetlenné tevő déli falrés meglétét a XVI. századi metszetes veduta ábrázolások is bizonyítják. Hoefnagel 1595-ben készített metszetein a Lakótorony déli oldalán tátongó űrt találunk.

Az elbeszélő források és a metszetes ábrázolások egyértelmű tanúságtétele mellett megállapíthatjuk, hogy a Lakótorony pusztulása, a déli rés keletkezése 1543–44 évekre tehető és nem 1701-re, mint azt ko-

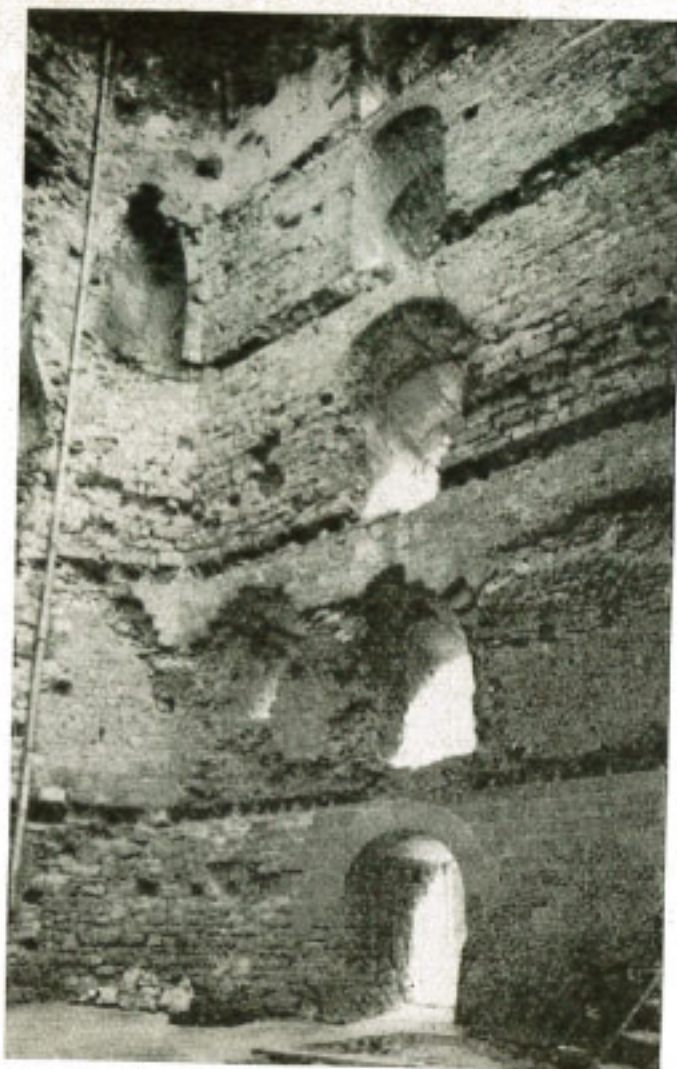
7. Az Alsóvár helyreállítási tervének modellje (Schulek—Lux, 1930)

további munkákhoz szükséges kőfaragások elkészítése folyt. 1910-es évek elején a Lakótorony állapota újból életveszélyessé válik, ezért 1912-ben Schulek János kapott megbízást a Műemlékek Országos Bizottságától a munkálatok folytatására, a Lakótorony teljes kiépítésével kapcsolatos költségvetések és tervek elkészítésére. 1916-tól 22-ig Lux Kálmán tervei szerint kezdik meg a Lakótorony újabb védelmi munkáit. Ebben az időszakban új védőtetőt kap a Schulek Frigyes által kiépített déli falsarok. Elkészítik a IV–V. emelet között a torony kürtöszzerűen felnyúló és kifelé dülő falazatainak összefogására és a belső tér lezárására az új vasbetonfödémeket. A tetőterazon fakorlátos kilátót létesítenek. Az építkezési munkák állványzatából megépítik a hiányzó emeleti födémeket. A tetőteraszt a Schulek-féle lépcsőházzal faszervezetű lépcsővel kötik össze.

A Lakótorony műemléki helyreállításának harmadik időszaka 1927–32 években következett be. A munkák tervezését és irányítását Schulek János vezette. Megépült a déli megkezdett kiegészítés fölött tátongó rés lezárását szolgáló függőleges zsindelyfal, az eső becsapódásainak megakadályozására a tetőteraszra felvezető belső falépcső, felújítják a déli lépcsőtorony védőtetőjét is. A földszinti területet rendezik, téglapadlózzák, s lapidáriumot állítanak fel benne. Elkészítik az I. emeletre felvezető falépcsőt, kiépítik az északkeleti oldal földszinti lőrészeit. Az I. emeleten a déli falsarokban és a nyugati oldalon még 1874-ben megépített ablakok bélésdarabjait helyezik el. A II. emeleten elhelyezik a nyugati oldal ablakának bélésdarabjait, a III. emeleten kijavítják a keleti oldal ablakának könyöklőjét, a IV. emeleten kiváltják az ikerablak középosztó oszlopát. A tetőterazon védőszigeteléseket létesítenek, kialakítják a víz elvezetését, kiegészítik a pártázatokat. Megépítik a külső gyilkjáró folyosót, vasbetongerendákra helyezett faszervezettel, zsindelyfedéssel. A folyosóról a tetőteraszra az északkeleti oldalon egy új lépcsős feljáratot nyitnak. Kijavítják a keleti oldalról nyíló lépcsőfeljáratot is. Teljesen helyreállítják az északi falsarok fagsérüléseit, vékony habarcsréteggel átvakolják az északnyugati–északkeleti–keleti oldalak eredeti falfelületeit. A Lakótorony bejárata mellett a keleti oldalon egy ciszternát bontanak ki a törmelékből és üzemképes állapotba helyezik.

1940 körül tervezetet készítenek a Lakótorony belső terének múzeumi felhasználására, s ennek elfogadása után a Visegrádi Várbizottság anyagi támogatásával megkezdik az építkezést. A földszinten az 1872-ben lebontott keresztfal észak–déli tengelyében egy ötíves középosztást építettek. E munkálatok a második világháború miatt abbama-

8. A toronybelső az 1950. évi tűzvész után

9. Déli lépcsőház maradványa

radtak. 1927-től 1949-ig a Lakótorony a Visegrádi Várbizottság társadalmi egyesület kezelésében és gondozásában volt. Az egyesület feloszlása után megszűnt a torony megfelelő őrzése és 1950 júniusában a torony teljes falkonstrukciója tűzvész áldozatul esett. Elpusztult az összes fakiegészítés, a hő hatására erősen megsérültek a Schulek-féle falazatok új kvaderkő rétegei és a vasbetonfödém déli szabad éle. A torony földszintjén őrzött lapidárium az Alsóvárra vonatkozó nagy mennyiségű kőfaragvány anyagával együtt elpusztult.

A tűzvész után közvetlenül Lux Kálmán készített tervet az újból tátongó rés téglával és többkarú lépcsővel történő lezárására, ez azonban költségfedezet hiányában nem valósult meg.¹⁷ A tetőteraszról az épületbelsőbe szabadon bejutó nagy mennyiségű csapadékvíz a torony ún. északi kandallófalának majdnem teljes pusztulását okozta.

A IV. helyreállítási szakasz munkálatait az Országos Műemléki Felügyelőség 1957-ben kezdte meg. A földszinti bejárat új kiképzése Bán Attila tervei szerint valósult meg. 1959–61 között a Lakótorony helyreállítási munkáit Szanyi József irányította. A tervek két alternatívában készültek. Az első szerint a déli rés lezárása vas vagy betontartós üvegszerkezetekkel történt volna.¹⁸ A második alternatíva a Schulek Frigyes által megkezdett kvaderfalazat továbbépítését tervezte. A toronybelső emeleti födemeiből épült meg három kazettás vasbeton mennyezet, kiegészítésre került a földszint, az I. és II. emelet összes nyílászáró szerkezete és a két kandalló.

A legutolsó építési szakaszhoz kapcsolódó régészeti kutatások alkalmával a földszinten végzett ásatás tisztázta az 1872. évi kutatások helyét és mértékét. Ez a teljes déli részre kiterjedt. Feltártuk az I. periódus pillérialapozásait és a II. építési periódus keresztfalának maradványait. Az északkeleti negyedben törökkori lakógödröket ástunk ki.¹⁹

Héjj Miklós

JEGYZETEK:

- ¹ Szentpétery Imre, Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp. 1923. 3.
- ² Mon. Strig. I. köt. 388. A közhasználatú „Salamon torony” elnevezés tehát téves, mert Salamon (1063–1074) idejében ez a torony még nem létezett. Salamont minden valószínűség szerint az Alsóvárhoz közeli római táborban tarthatták fogva, a mai Sibirik-dombon, melynek falai között a koraközépkorban berendezkedtek, és azóta felhasználták.
- ³ Mon. Strig. I. köt. 560., Fejér, IV/2. köt. 332–333.
- ⁴ A Nyulak szigete Budánál, ma Margit sziget.
- ⁵ Veszprémi püspökség oklevéltára I. köt. 143., Szentpétery Imre, Az Árpád-kori királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. Bp. 1923. 1223. sz.
- ⁶ Theiner, Vetera monumenta historica Hungarum sacram illustrantia. Roma, 1860, I. köt. 252, 271.
- ⁷ Mátyás király Múzeum. Adattára.
- ⁸ OMF irattár, MOB. 1873/130. sz.
- ⁹ OMF irattár, MOB. 1878/107. sz.
- ¹⁰ A keleti oldal földszinti bejáratánál 1873-ban Schulek Frigyes ásatásokat is végzett, három láb mélyen találta meg a bejárat küszöbét és a belső padlószintjét. OMF. irattár, MOB. 1873/130. sz.
- ¹¹ Az 1960. évi helyreállításakor, a kandallók rekonstrukciójakor kiváltották.
- ¹² OMF. irattár, MOB. 1872/33. sz.
- ¹³ Kubinyi András: Rabok feliratai a budai Csonkatoronyban. Budapest régiségei. XVIII. köt. Bp. 1958. 519–523.
- ¹⁴ Thury István, Török-magyar történeti írások. Bp. 1896. II. köt. 338.
- ¹⁵ Istvánffy, Historiarum de rebus ungaricis. Köln 1622. XVI. köt. 168.
- ¹⁶ Pest megye műemlékei II. 1958. 460.
- ¹⁷ Az 1871–1950 évi műemléki munkákra vonatkozó eredeti irat, rajz és fénykép anyag, Henszlmann Imre, Schulek Frigyes, Schulek János, Lux Kálmán hagyatéka a visegrádi Mátyás Király Múzeum Adattárában és az OMF tudományos gyűjteményeiben található.
- ¹⁸ Szanyi József, A visegrádi Salamontorony, MŰEMLEKVÉDELME, 1959 évf.
- ¹⁹ A lakótorony építéstörténeti vizsgálatát 1958–61 években Szanyi József, 1962–64 években Sedlmayr János építész-mérnökkel együtt végeztük, közreműködésükért ez úton mondok köszönetet.

VISEGRÁD TÖRTÉNETI EMLÉKEI AZ ÉREMLELETEK TÜKRÉBEN

A letűnt századok folyamán akár állandóan, akár ideiglenesen nagyobb szerepet betöltött és ennek következtében történetileg nevezetesebb településeknek vagy csupán egyes műemlékeknek a feltárását a tapasztalatok szerint általában dús érem-sorozatok felbukkanása szokta kísélni. Az ily módon előkerülő érmek akár zárt lelet, akár szórvány formájában tűnnek elő, mindenképpen igen becses forrásanyagot jelentenek a szóban forgó feltárt területre jobb történeti megismeréséhez. Konkrét példát véve, minél elevebb volt például egy vár élete bizonyos történelmi szakaszban, annál valószínűbb, hogy az illető kor érememlékei tömegesebben jelentkeznek a vár körül. Viszont megfordítva, minél gazdagabb a talált érmek mennyisége bizonyos időszakból, annál valószínűbb, hogy az illető vár fontos szerepet töltött be ebben az időszakban. Nyilvánvaló, hogy az ilyen természetű éremanyagoknak éppen a numizmatikai jelentősége a legkevésbé számottevő, hiszen általában a legelterjedtebb és leggyakrabban szereplő közönséges forgalmi aprópénzek feltűnése a tipikus eset, az értékes vagy ritka típusok szereplése pedig csak szórványos kivételnek számít. Tehát az előkerült érmek elsősorban mint történeti vagy régészeti emlékek, illetve bizonyítékok jöhetnek figyelembe, ennél fogva kiértékelő elbírálásuknál is főként ilyen szempontok irányadók.

Az ilyen körülmények között előkerült érmek egyes példányai sok esetben vitás keltezési problémák megoldásához nyújtanak értékes segítséget. Rétegek, alapfalak, személgödrök stb. kormeghatározása gyakran kizárólag az érmeken alapszik és ilyen esetekben az egyszerű szórványlelet is különös hangsúlyt és jelentőséget nyerhet. Maga az egész leletanyag viszont hű képet nyújt a feltárt terület hajdani, mindennapi pénzforgalmáról. Az így nyert pénzforgalmi kép azonban nemcsak a gazdasági élet alakulásait mutatja nekünk, hanem az érmek sűrűsödő vagy ritkuló sora a település vagy műemlék virágzásának, illetve hanyatlásának egyik vetületét is adja, vagy ha úgy tetszik, hű tükörképét tárja elénk.

Magyarországon különösen a budai vár területén végzett ásatások eredményeztek szokatlan nagyszámú érmet, melyeket különféle szempontból lehetett kiértékelni.